

**ALİ BOLAT, *EBÛ SAİD HARRÂZ HAYATI,*
ESERLERİ ve TASAVVUF ANLAYIŞI,
E-YAZI YAY., SAMSUN, 2016, 162 S.**

Mehmet UYAR*

Tasavvuf, tarih boyunca Müslüman coğrafyanın hemen her köşesinde varlığını sürdürmüş, gerek bireysel ve gerekse toplumsal sahada İslâm düşüncesinde kendine yer edinmiş bir ilkeler manzumesi ve yaşam tarzıdır. Her ilim dalının olduğu gibi tasavvufun da bir doğuş ve gelişim hikâyesi vardır. Tabii olarak bu zaman çizgisi, dönemler, fikrîsel dönüşüm ve gelişimler, bölgeden bölgeye ya da bir zaman diliminden diğerine farklılıklar gösterir. Fakat bütün bu değişim ve gelişime rağmen, erken dönemde yaşamış ve kurucu bir rol üstlenmiş şahsiyetler, o ilmin ilk elden anlaşılmasında, usulünün belirlenmesinde ayrıca önem taşırlar. Tasavvuf sözü konusu olduğunda bu şahsiyetler, hicrî ilk iki asrın sade zühd anlayışından, ifade edilmesi ve anlaşılması daha zor olan derûnî kavramların konuşulduğu tasavvuf dönemine geçişte, gerek derin bir ruhî vizyonu işaret eden sözleriyle, gerek içsel tecrübelerle şekillenen davranışlarıyla, bir köprü vazifesi görmüşlerdir. Dolayısıyla bu şahısları tanımak, anlamak, her yönüyle tasavvufu anlamının vazgeçilmez bir gereğidir. Elimizdeki eser, bu bakımdan yalnız bir şahsı tanıtmamakta, aynı zamanda gelişim döneminde tasavvufî düşüncenin derindeki köklerine inmemize de fırsat tanımaktadır.

Tanıtmaya çalışacağımız “*Ebû Saîd Harrâz Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*” adlı eserde yazar Ali Bolat, tasavvufun kurucu şahsiyetlerinden biri olan

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, uyarmehmet77@gmail.com

Ebû Saîd Harrâz'ın (ö. 286/899) hayatına ve tasavvuf anlayışına odaklanmaktadır. Tasavvuf gibi yalnız kitaplardan öğrenilemeyen, teorisi, tecrübî yanıyla beraber tamamlanan bir ilim şubesi için, kurucu şahsiyetlerin hayatlarının, davranış ve görüşlerinin bir bütün olarak bilinmesi ayrıca önem arz etmektedir: “Dinî ilimlerin klasik dönemlerinde yaşamış olan “kurucu” şahsiyetlerin, o ilmin anlaşılması usulünün ortaya konulması açısından tanıtılmasının önemi tartışılmaz bir gerçektir.” (Önsöz) Bu açıdan eser, tasavvufun “altın çağı” olarak nitelenen hicrî III. asrın mühim simalarından Harrâz'ın şahsında, dönemin tasavvufî atmosferini, düşünsel ve davranışsal alt yapısını daha yakından tanımaya da imkân sağlayan önemli bir fonksiyon icra etmektedir.

Eser, “Giriş”, iki bölüm, “Sonuç”, “Bibliyografya” ve Harrâz'ın çeşitli kütüphanelerde bulunan yazma eserlerine ait resimlerin verildiği “Ekler”den oluşmaktadır. Girişin ilk kısmında, Harrâz'ın hayatına dair bilgi veren temel kaynaklar tanıtılmış, ayrıca, Harrâz hakkında yapılan akademik çalışmalara da yer verilmiştir. Buna göre, gerek tabakât ve gerekse tasavvuf ilmini izah eden “er-Risâle” ve “Keş-fü'l-Mahcûb” gibi eserlerde, Harrâz'la ilgili çeşitli bilgilere ulaşılabildiğini görüyoruz. Girişin ikinci kısmında, Harrâz'ın yaşamış olduğu, III./IX. asırda tasavvuf dünyasının genel bir panoraması çizilmiş, dönemin tasavvuf tarihi açısından öne çıkan belli başlı özellikleri ortaya konulmuştur: Tasavvufun bir ilim olarak İslâmî ilim geleneğinde yerini almaya başlaması; bir ilmi işaret edecek anlamda “tasavvuf” kavramının kullanımı; Marûf Kerhî (ö. 200/815), Bayezîd-i Bistâmî (ö. 264/878), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Ebû Saîd el-Harrâz vb. gibi kurucu isimlerin ortaya çıkması; tasavvufî fikrini ayet ve hadislere göre kurgulayan Bağdat Mektebi ile fütüvvet ve melâmete dayalı Nişabur Mektebi'nin doğuşu; tasavvufun kendine has kavramlarının ortaya çıkması ve marifetin bir hedefe dönüşmesi; sûfilerin toplumda müstakil bir sınıf oluşturması; tasavvuf ilmini izah eden eserlerin yazılmaya başlanması gibi hususlar dönemin dikkat çekici olguları arasındadır. (s. 17-20) Bu dönemin ehemmiyeti yanında, Harrâz'ın hayatı ve görüşlerinin bu

dönemin anlaşılmasına katkısı ise yazar tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: “İslam kültürünün en canlı dönemine şahitlik eden Ebû Saîd el-Harrâz’ın söylemleri ve bunlara yönelik karşılaşmış olduğu tepkiler, bu döneme dair bir nebze de olsa ışık tutacak mahiyette görülebilir kanaatindeyiz.” (s. 22)

Eserin birinci bölümü, Harrâz’ın hayatı ve eserlerine ayrılmıştır. Sekiz başlık altında, doğumundan vefatına, hocalarından talebelerine, seyahatlerinden ilmi şahsiyetine varıncaya kadar geniş bir yelpazede, Harrâz’ın hayatı ve tasavvufî kişiliği etraflıca ortaya konulmuştur. Harrâz’ın doğum tarihi kesin olmamakla beraber –yazar kanaatini hicri III. asrın başı olarak belirtir- doğum yeri Bağdat’tır. Tasavvufun yanında, hadis ve tefsirle de meşgul olan Harrâz, İslâm coğrafyasının pek çok önemli merkezine seyahatlerde bulunmuştur. Bu seyahatlerin bir kısmı sûfliğin şiarından olsa da, bir kısmı, görüşlerinden dolayı sürgün edilmiş olmasıyla ilgilidir. (s. 27) Bu durum, o dönem görülen sûfilere karşı menfi tutumun, Harrâz’daki tezahürü olarak görülebilir. Bu bölümde, kaynaklarda dağınık halde bulunan bilgilerin derlenmesiyle, Harrâz’ın görüştüğü, feyz aldığı, hizmetinde bulunduğu mühim sûfi şahsiyetlere yer verilmiştir. Bişr-i Hâfî (ö. 227/841), Zünnûn Mısri (ö.245/860), Serî es-Sakafî (ö. 251/865) bunlardan birkaçıdır. Harrâz’ın hocaları olarak nitelenebilecek bu isimlerin yanında, etkilediği şahsiyetler, onun tasavvuf düşüncesine yön vermede ne denli etkin olduğunu göstermesi açısından hayli önem arz etmektedir. Örneğin, yanlılıkla Cüneyd’in müridi olarak gösterilen Harrâz, esasen Cüneyd’in hocasıdır. Cüneyd-i Bağdâdî’nin tasavvuf düşüncesindeki etkisi göz önüne alındığında, Harrâz’ın oynadığı rol daha iyi anlaşılacaktır. (s. 42) Birinci bölümde, Harrâz’ın ilmî ve tasavvufî şahsiyeti de ayrı birer başlık halinde verilmiştir. Hadis ilminde yetkin olduğu anlaşılan Harrâz’ın ilmi kişiliğinde dikkat çeken bir husus da ilk işârî tefsir örneklerini vermiş olmasıdır. Fakat Harrâz’ın asıl övgüyle bahsedildiği saha tasavvufî kişiliğinde aranmalıdır. Herevî onun için, “Peygamber olacak kadar şanı yüce bir zat idi.” demiştir. (s. 47) Harrâz’ın ruhsal ilerlemeye ve tasavvufî terbiyeye esas teşkil eden davranışları

örnek oluşturur; sözleri kendinden sonrakilere yeni yollar açar: “Çokça murakebe eden, tevekkül ehli, açlık ve uzleti bir riyazet yöntemi olarak benimsemiş ve çokça seyahat eden, ibadet, mücâhede ve vera‘ ehli” olarak kabul edilir. Yazar, onun asıl temayüz ettiği hususu ise “fenâ” ve “bekâ” konusunda konuşanların ilki olması ile açıklar. (47-48) Öyle ki Harrâz’ın görüşleriyle oluşan “Harrâziye” fenâ ve bekâ üzere kurulmuştur. Yazarın ifade ettiği gibi bütün bu belge ve örnekler, Harrâz’ın “tasavvuf yolunda kendine özgü bir ekol sahibi olmakla beraber tasavvufun kurucu isimleri arasında hatırı sayılır bir mevkiye sahip” (s. 49) mühim bir sima olduğunu göstermektedir. Birinci bölümün son kısmında Harrâz’ın eserlerini buluyoruz. Velûd bir müellif de olduğu anlaşılan Harrâz’ın, yedisinin mevcut ve kendisine aidiyeti kesin olmak üzere, kaynaklarda ismi geçip elde bulunmayan yahut isminin net olmadığı (Kitabu Rü’yeti’l-Kulûb gibi) eserlerle beraber, toplam on iki eseri zikredilir. Bunun yanında Harrâz’ın sûfilerle mektuplaşmaları ve şiirleri de mevcuttur. Harrâz’ın her bir eserinin, künyesi ile birlikte içeriği de okuyucuya aktarılmaktadır. (s. 51-59)

Eserin ikinci bölümünde Harrâz’ın tasavvufî görüşleri açıklanır. Yazar bu bölümde, temel tasavvufî kavramlara bakış açısını ortaya koyan bir yol izlemek suretiyle Harrâz’ın tasavvuf dünyasına giriş yapar. Bu minvalde on sekiz kavram ele alınarak, Harrâz’ın görüşleri çerçevesinde işlenir: 1. Şeriat, 2. Ubûdiyyet, 3. Mücâhede-Riyâzet, 4. Fakr, 5. Zühd, 6. Tevekkül, 7. Zikir, 8. Melâmet, 9. Nefsi Bilme, 10. Sıdk, 11. Sülûk, 12. Marifet, 13. Muhabbet, 14. Fenâ-Bekâ, 15. Kurb, 16. Mîsâk, 17. Velî-Velâyet, 18. Tevhîd. (63-145) Bu bölümde yazar, geniş bir kavram havzası üzerinden Harrâz’ın tasavvuf anlayışını ele almaktadır. Bahsi geçen her başlığın İslâm ve tasavvuf düşüncesindeki anlamı ve Harrâz’ın kavrama yaklaşımı verilir. Zikredilen her kavram, tasavvufî düşüncenin anlaşılması, gelişim çizgisinin takip edilebilmesi için büyük önem taşır. Bunun yanında, bir iki örnekle ifade etmeye çalışacağımız gibi, bazı kavramlara Harrâz’ın yaklaşımındaki orijinallik, onun tasavvuf düşünce çizgisine kattığı renkleri göstermesi açısından ayrıca

dikkate şayandır. Örneğin “Mücâhede ve Riyâzet” bahsinde Harrâz, bu zorlu süreci sabır, havf ve recâ, haya, murâkebe gibi kavramlarla mezcederek, mücâhede ve riyâzetin bir bakıma ruhî dinamiklerini ortaya koymuştur. Sabrın zâhirî ve bâtinî yönleri, haya duygusunu gerçekleştirebilecek hasletler gibi hususlarda Harrâz, kavramların tasavvufî özdeşleşen derûnî yorumlarının en güzel örneklerini verir. Böylece mücâhede ve riyâzetin arka planını oluşturan fikirselle ve ruhsal süreçlerin içeriği çok daha açık bir şekilde ortaya çıkmış olur. Zühd kavramında da Harrâz’ın kritik bir noktada durduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki, zühd döneminden tasavvuf dönemine geçişin köprülerinden biri olan Harrâz, bir önceki dönemden farklı olarak zühde daha derin ve soyut anlamlar yüklemiştir: “.. zühdü, maddî yokluk veya dünyayı reddetmeden ziyade masivaya aldanmamak, Hakk’tan başka hiçbir şeyin kalbde yer edinmemesi ve en nihayetinde zühd sahibi olduğu duygusundan da sıyrılması şeklinde yorumlamıştır.” (s. 84) Yine bir “fenâ” ve “bekâ” kavramlarına baktığımızda Harrâz’ın ayrıcalıklı yeri daha iyi anlaşılacaktır. Zira o, bu iki kavramı bir doktrin olarak ortaya koymuştur. Her ne kadar Harrâz bu iki kavramı ilk kullanan değilse de, onları tasavvufun esası yapan kişidir. (s. 128) Netice itibariyle, kitabın bu bölümünde, Harrâz’ın eser ve sözlerinden hareketle, kavramların tasavvuf literatüründe kendine yer edinmiş derûnî anlamlarını, gelişimlerini takip edebiliyoruz. Eserde, tasavvufun gelişim sürecinde Harrâz’ın rolünü öğrenmenin yanı sıra, tasavvufî düşüncenin zamanla nasıl geliştiğini, kavramların nasıl literal anlamlara büründüklerini de ilkesel anlamda takip edebiliyoruz.

Ebû Saîd Harrâz’ın hayatı ve tasavvuf anlayışını ele alan yüz altmış iki sayfalık eser, hem tasavvufun kurucu bir şahsiyetini yakından tanımamızı sağlamakta, hem de, tasavvufî düşüncenin, yaşam tarzının gelişim çizgisine dair ayrıntılı bilgiler içermektedir. Ayrıca tasavvufun kendine has literatürünün daha iyi anlaşılmasında, kavramların anlamsal izlerinin sürülmesinde de eserin katkılarını zikretmek gerekir. Eser, tasavvuf tarihini ve düşüncesini, kurucu bir şahsiyet üzerin-

den daha detaylı öğrenmek isteyen okuyucular için de bir başvuru kitabı niteliği taşımaktadır.